

Afsluttende Bemærkninger om det græske Theater og Vitruvs Forhold dertil.

Af

J. L. Ussing.

(Meddelt i Mødet den 20. Oktober 1899.)

Det er ikke altid de heldigste Veje, hvorigennem det gamle Hellas' Kultur har forplantet sig til Nutiden. Renaissancetiden øste i Almindelighed ikke af de rene Kilder selv, men af de Bække, der havde banet sig Vej igennem Middelalderens Ørken. Homer og de græske Tragikere kendte man igennem Virgil og Seneca, Aristoteles igennem Plinius og Boëthius, den gamle Historie gennem Justinus, Eutropius og Orosius, Bygningskunsten gennem Vitruv o. s. v., og der gik en rum Tid, inden man lærte at benytte de ægte Kilder i den græske Litteratur og de klassiske Monumenter. Men skønt Videnskaben nu har faaet en anderledes fast og sikker Grund at staa paa, ser man dog undertiden Folk gøre et Skridt tilbage til det overvundne Standpunkt, hvor de modtog deres første Opdragelse.

Saaledes er det gaaet i Spørgsmaalet om det gamle græske Theaters Indretning. Man havde haabet, at den derom førte Strid kunde faa sin Afslutning ved Dörpfelds og Reischs betydningsfulde Værk «Das griechische Theater» (1896); men den er bleven fortsat, idet ikke faa af dem, der tidligere (efter Vitruv) havde ment, at Skuespillerne havde ageret paa en op-

højet Skueplads og Choret nedenfor dem paa Orchestra, stadig fastholdt denne Anskuelse og i deres Kritiker bebrejdede Dörpfeld hans Uoverensstemmelse med Vitruv, da de paa ingen Maade vilde tro, som Dörpfeld havde sagt, at Vitruv havde begaaet en Fejl. Dörpfeld selv havde Skrupler ved denne Antagelse, og under fornyet Overvejelse kom han (Mittheilungen des archäol. Instituts, Athen, XXII (1897) S. 439 ff.) til det Resultat, at det af Vitruv beskrevne «græske Theater» ikke var, som han først mente, «det hellenistiske Theater», men en anden, i Lilleasien anvendt Typus, som fuldstændigst kendes fra Arkitekt Niemanns Planer og Tegninger af Theatrene i Termessos og Sagalassos hos Lankoronsky «Die Städte Pamphylens und Pisidiens II». Nu triumferede Modstanderne. Bethe begynder en Artikel i Hermes, 1898, S. 313 med disse Ord: «Der Streit über die Entwicklung des griechischen Theaters ist soeben in eine neue Phase getreten: Dörpfeld hat einen Stützpunkt seiner alten Stellung geräumt. . . . Das wird jeder mit Befriedigung begrüßen, der gelernt hat, ein Zeugnis zu achten; die übrigen darf man ruhig ihrem Schicksal auf dem aufgegebenen Posten überlassen». Da jeg vel maa regnes til den sidste Klasse, kan jeg ikke nøjes med at henvise til Dörpfelds egen Gendrivelse (Mittheil. d. arch. Inst. 1898, S. 326 ff.) og hans Paavisning af at, fordi han tror at kunne bringe Vitruvs Fremstilling til at stemme med hans egen, har han ikke paa nogen Maade følt sin Paastand rokket, at «Grækenlands Theatre, for saa vidt de ikke ere ombyggede i Romertiden, aldrig have haft nogen fra Orchestra forskellig Skueplads» (Mittheil. 1897 S. 462). Jeg kan det saa meget mindre, som jeg heller ikke i et og alt er enig med Dörpfeld, og jeg tror at kunne gøre Fordring paa, at den Stilling, som Bethe siger at D. har opgivet, lige saa meget er min som Dörpfelds. Men først og fremmest maa jeg spørge Bethe, om alle Vidnesbyrd ere lige paahdelige og om man ogsaa er nødt til at «agte» en uvederhæftig Hjemmelsmands Vidnesbyrd.

I 1896 udgav jeg i Vidensk. Selsk. Skrifter IV, 3 «Betragtninger over Vitruvii de architectura libri decem», hvori jeg søgte at vise, at Forfatteren ikke er, som han udgiver sig for, en Arkitekt fra Augusts Tid, men en 300 Aar yngre Skribent, der har ment at skaffe sin Bog større Anseelse ved det anførte falske Foregivende. I 1897 skrev jeg i Selskabets «Oversigt», S. 255 ff., en mindre Afhandling, kaldet «Scenica», hvori jeg søgte at vise, at den haandgribelige Fejl i Vitruvs Fremstilling af det græske Theater beroede paa, at han havde misforstaaet sin Kilde og taget Ordet Proscenium ikke i dets egentlige Betydning om Søjlestillingen foran Skuepladsens Bagvæg (σκηναίη), men i den Betydning, hvori det brugtes i den romerske Kejsertid, om Skuepladsen selv. Begge Afhandlinger ere skrevne paa Dansk, men ledsagede af Udtog paa Fransk; dog er det klart, at Bethe enten slet ikke ved, at de existere, eller kun kender en Anmeldelse i Berliner Philologische Wochenschrift 17. Juni 1897, hvor F. Krohn, uagtet han indrømmer en stor Del af det, jeg har fremsat i den førstnævnte Afhandling, dog bestemt afviser den deraf uddragne Slutning; jeg haaber, hans Kritik vil være tilstrækkelig gendrevet ved den engelske, omarbejdede Udgave af Afhandlingen, der nylig er udkommen: «Observations on Vitruvii de Architectura libri decem,» 1898, 4to, udgivet af The Royal Institute of British Architects, og at A. Müller, der har recenseret «Scenica» i det nævnte tyske Tidsskrift, vil kunne se, at mit Standpunkt ikke kan affærdiges ved en simpel Henvisning til Krohns Artikel. Det er troligt nok, at der vil hengaa nogen Tid, inden det bliver almindelig indset, hvorledes det forholder sig med Vitruvs Forfatterskab; men i Længden vil man ikke kunne vægre sig ved at indrømme

- 1) at de af Forfatteren begaaede tekniske Fejl vise, at han ikke har været nogen Fagmand, saaledes som det ogsaa er paavist baade af Schultz og af P. Tannery,
- 2) at hans Sprog ikke tilhører Augusts, men en meget senere Tid,

3) at han omtaler Forhold, der ikke fandtes før i senere Tider, og er ganske uvidende i Cæsars Historie, ligesom han heller ikke kender Augusts og Agrippas Pragtbygninger, uden Tvivl fordi den Kilde, han har benyttet, sandsynligvis Varro, har været ældre end disse,

4) at han har benyttet og tildels oversat en græsk Forfatter fra det 3. Aarh. eft. Chr., Athenæos (Mechanicus), saa at der ikke godt kan være Tvivl om, at han sejler under falsk Flag, naar han siger, han har tjent under Cæsar, og dedicerer sin Bog til Augustus. En saadan Forfatter maa benyttes med Varsomhed. Naar hans Angivelser stride imod Monumenterne, kunne de ikke tages for gyldige Vidnesbyrd, og det er ikke formasteligt at antage, at han har gjort sig skyldig i Misforstaaelse eller Skødesløshed i Skildringen af det græske Theater. Det vrimler jo af lignende Fejltagelser hos ham. I Skildringen af det græske Hus lægger han Kvindernes Afdeling forrest og Mændenes bagved; han fortæller os, at de græske Templer vendte imod Vest i Stedet for imod Øst o. a. l.; selv i hans Oversættelse af Athenæos er der Fejl af samme Art.

Vi ere nu saa heldige ved Dörpfelds omhyggelige Undersøgelse af græske Theaterruiner at have en fast Grund, hvorpaa vi nogenlunde kunne opbygge det græske Theaters Historie. Hvad der allerede fremgik af de gamle Dramatikerss Texter, naar man læste dem uden forudfattet Mening, at Skuespillerne og Choret, hvorum jo ogsaa Horats siger, at det skulde udføre actoris partes, bevægede sig paa selv samme Plads (se bl. a. mit Foredrag ved Aabningen af det nordiske Filologmøde i København 1892), er stadfæstet ved de bevarede Monumenter. I intet af de ældre græske Theatre viser der sig Spor af nogen fra Orchestra forskellig Skueplads. Paa Orchestra blev der spillet; Baggrunden dannedes af Scenevæggen, der i Reglen smykkedes med en foranstillet Række af Søjler eller Piller med Halvsøjler, imellem hvilke der kunde indsættes malede Trætavler som Dekoration for at angive Stykkets Lokalitet. Denne

Søjlestilling, det saakaldte Proskenion, ses tydelig i Oropos, Eretria og Epidauros, Priene og Pleuron¹⁾, men spores ogsaa mange andre Steder.

Men i Tidens Løb forandrede Dramaets Karakter. Choret fik mindre at betyde. I Tragedien mærkes dette mindre, da Chorene bibeholdes og i alt Fald gøre Tjeneste som Aktadskillelse; men i Komedien bortfalder Choret ganske fra Begyndelsen af det 4. Aarh. Naar man derfor rundt omkring paa Landet eller i smaa Stæder, hvor der intet fast Theater var, opførte Komedier eller Farcer (Mimer), nøjedes man med at opslaa et Skur, der kunde gøre Tjeneste som Skene, og lægge et Bræddegulv foran dette til Brug for Skuespillerne. Der behøvedes intet Orchestra, og Tilskuerne ordnede sig, som de bedst kunde, paa Jorden eller paa Bænke. Det er saadanne Fjæleboder, vi se afbildede paa nederitalienske Vaser og lignende Monumenter²⁾. Der se vi ogsaa, at Skuepladsen, som det jo fulgte af sig selv, bliver hævet et lille Stykke over Jorden. Noget lignende viser sig i de faste Theatre. Ikke blot Komedien, der intet Chor havde, men ogsaa Tragedien holdt sig naturlig i den bageste Del af Orchestra foran Baggrundsvæggen med dens Dekoration. Der lægger man derfor til Brug for Skuespillerne et særligt, lidt ophøjet Gulv, medens den større, forreste Del af Orchestra anvendes til Danse og Sange, der ikke umiddelbart have noget med Dramaet at gøre, de saakaldte thymeliske Forestillinger.

Det er først i Tiden efter Alexander den Store, den helle-

¹⁾ Se Mittheil. d. a. I. Athen 1898, Taf. XI og XII.

²⁾ Se Dörpf. Reisch, Das griechische Theater S. 315 ff. Den i Mittheil. d. arch. Inst. Röm. Abth. XII (1897) af Eugen Petersen udgivne nederitalienske Terrakotta anser ogsaa jeg for en Afbildning af en Skene; men hvorledes Bethe (Hermes XXXIII, S. 322) kan anføre denne som et afgørende Bevis for, at man har spillet ovenpaa Taget af Proskeniet, er mig ubegribeligt; den vidner netop derimod. Skuepladsen med Sporene af de nu forsvundne Personer findes jo ikke ovenpaa Søjlestillingen, men paa Gulvet foran denne.

nistiske Tid, at denne Forandring foregik. Romerne optog Theatret fra Grækerne og fortsatte, hvad de havde begyndt. Hos Romerne finde vi intet Spor af Choret's pompøse Opmarsch og Indtrædelse paa Orchestra. De brede Adgange til dette (*πρόδρομοι*) vare mindre nødvendige, og Orchestra selv behøvede ikke at være saa stort, da det mere var den dramatiske Fremstilling end den musikalske, der tiltalte dem. Skuepladsen kunde da bringes nærmere til Tilskuerne og derved faa en meget hensigtsmæssig Udvidelse, saa at den ikke blot indtog et lille Afsnit eller Segment af Orchestras Kred, men hele den bageste Halvdel deraf. Længere kunde den ikke rykkes frem, hvis de Tilskuere, der sad i Halvkredsens Fløje, skulde se noget. For Orchestra fik Romerne ogsaa anden Brug. Hos Grækerne sad Hædersgæsterne og de fornemme paa den nærmeste Bænkerad udenfor Orchestra, ofte paa særlig udarbejdede Lænestole. Hos Romerne vilde denne Plads ikke være tilstrækkelig. Hele det talrige Senat, der jo var Statens egentlige Regering, som ikke skiftede hvert Aar, men fungerede paa Livstid og følte sig som Konger overfor det menige Folk, gjorde Fordring paa Hæderspladsen. Man maatte da give dem Plads i Orchestra, hvor der anlagdes koncentriske Bænkerader foran de øvrige, saaledes som det ses i Pompeii.

Den Forskel i Theaterbygningerne, som kunde blive en Følge heraf, er, som man ser, ikke egentlig væsentlig, og dette kan ikke undre os, thi fra Midten af det 1. Aarh. f. Chr. var Forskellen mellem græsk og romersk Kultur jo for en stor Del udjævnet. Romerne tilegnede sig græsk Dannelse, og romerske Moder fik Indpas i Grækenland. Græske Athleter optraadte i Rom og romerske Gladiatorer i Grækenland. Sæcularlegene A° 17 f. Chr. fejredes i Rom saavel med græske som med latinske Skuespil. Derfor rejste der sig i de græske Lande, navnlig i Lilleasien i det 1. og 2. Aarh. af vor Tidsregning Theaterbygninger, der vare lidet forskellige fra de romerske, og ældre Theatre ombyggedes efter det samme Skema.

I een Henseende var der slet ikke Anledning til at gøre nogen Forandring, og der synes heller ikke at være gjort nogen, nemlig med Hensyn til Skuepladsens Højde. Den Plads, hvorpaa Skuespillerne agere, kan fornuftigvis ikke ligge højere end at de Tilskuere, der sidde paa den forreste Bænk, Hæderspladsen, kunne nyde Synet af Skuespillet fuldstændig, med andre Ord Skuepladsens Gulv maa være i Niveau med de forreste Tilskueres Øjne. Saaledes er i Nutidens Theatre Skuepladsens Højde i Regelen omtrent $1\frac{1}{2}$ Alen. I Oldtiden ligesaa; men naar Afstanden fra Tilskuerne er større, kan Højden ogsaa uden Skade blive lidt større. I det store Theater i Pompeii er Højden omtrent 1 Meter. I Athen er Skuepladsens Højde over Orchestra 1,31 Meter. De Relieffer, hvormed denne Forhøjnings Forside ere smykkede, have tidligere haft en anden Anvendelse og have kun kunnet faa Plads her ved at man bortskar det øverste af dem. Dörpfeld antager, at de oprindelig have indtaget den samme Plads og have hørt til den tidligere under Kejser Nero foretagne Ombygning, hvor Skuepladsen derefter maatte have haft en Højde af 1,46 Meter over Orchestra; men dette er kun en Hypothese, hvorpaa intet kan bygges. Lignende Ombygninger udførtes andre Steder, som f. Ex. i Magnesia ved Mæander, se Dörpf. Reisch S. 155, hvorom nærmere nedenfor.

Medens Orchestra hos Grækerne beholdt sin Bestemmelse som Pladsen for de ikke dramatiske (thymeliske) Forestillinger, blev dog ogsaa Gladiatorfægtninger og Dyrekampe, der ellers hørte hjemme i Amfitheatrene, opførte der. Dette krævede til fornøden Sikkerhed for Tilskuerne et forsvarligt Rækværk; ja, skulde de være ganske sikre for, at de vilde Dyr ikke sprang op paa dem, maatte de endog sidde noget højere end Kamppladsen (Arena, Konistra, i nærværende Tilfælde Orchestra). Dette kunde opnaas enten ved at sænke denne eller ved at borttage de to nederste Bænkerader og udvide Orchestra til den nye, derved vundne Grænse, og der synes at være Exempler paa begge Fremgangsmaader.

Saaledes omtrent synes det antike Theaters Udviklingshistorie at maatte fremstilles efter Monumenterne; men stemmer dette nu med Litteraturens Vidnesbyrd, navnlig med Vitruvs Beskrivelse af det græske og romerske Theater?

Vitruv giver i 5te Bogs 6te og 7de Kapitel Regler for Theatrets Konstruktion. Det er Theatret, som det var hos Romerne. Derefter tilføjer han, at Grækerne ikke gjorde alt paa samme Maade, og angiver saa adskillige Forskelle i Konstruktionen, formodentlig efter Varro. Det sidste kan ikke forstaas uden det første. Vi aftrykke derfor det hele og ledsage det med to derefter konstruerede Tegninger af det romerske og det græske Theater (S. 478 f.).

- VI. Theatri conformatio sic est facienda, uti quam magna
1. futura est perimetros imi, centro medio conlocato circumagatur linea rotundationis, in eaque quattuor scribantur trigona paribus lateribus *et* intervallis, *quae* extremam lineam circinationis tangent, quibus etiam in duodecim signorum caelestium *descriptione* astrologi ex musica convenientia astrorum ratiocinantur. Ex his trigonis cuius latus fuerit proximum scaenae, ea regione qua praecidit curvaturam circinationis, ibi finiatur scaenae frons, et ab eo loco per centrum parallelus linea ducatur, quae disiungat proscaenii pulpitum et orchestrae regionem. Ita latius factum fuerit pulpitum quam Graecorum, quod omnes artifices in scaena dant operam, in orchestra autem senatorum sunt sedibus loca designata. Et eius pulpiti altitudo sit ne plus pedum quinque, uti qui in orchestra sederint, spectare possint omnium agentium gestus. Cunei spectaculorum in theatro ita dividantur, uti anguli trigonorum, qui currunt circum curvaturam circinationis, dirigant ascensus scalasque inter cuneos ad primam praecinctionem, supra autem alternis itineribus superiores
  2. cunei medii dirigantur. Ei autem, qui sunt in imo et dirigant scalaria, erunt numero VII, reliqui quinque scaenae designabunt compositionem, et unus medius contra se valvas regias habere

debet, et qui erunt dextra *ac* sinistra hospitaliorum designabunt compositionem, extremi duo spectabunt itinera versurarum. Spectaculorum ubi subsellia componantur gradus ne minus alti sint *palmipede*, *ne plus* pede¹⁾ et digitis sex, latitudines eorum ne plus pedes duo semis, ne minus pedes duo constituentur. Tectum porticus, quod futurum est in summa gradatione, cum scaenae altitudine libratum perficiatur²⁾, ideo quod 4. vox crescens aequaliter ad summas gradationes et tectum perveniet; namque si non erit aequale, quo minus fuerit altum, vox praeripietur ad eam altitudinem, *ad* quam perveniet primo. Orchestra inter gradus imos quam³⁾ diametron habuerit, eius 5. sexta pars sumatur, et in cornibus utrimque⁴⁾ *ad* aditus eius mensurae perpendicularo inferiores⁵⁾ sedes praecedantur et qua praecedantur, ibi constituentur itinerum supercilia; ita enim satis altitudinem habebunt eorum confornicationes. Scaenae 6. longitudo ad orchestrae diametron duplex fieri debet. Podii altitudo ab libramento pulpiti cum corona et lysi duodecima orchestrae diametri. Supra podium columnae cum capitulis et spiris altae quarta parte eiusdem diametri, epistylia et ornamenta earum columnarum altitudinis quinta parte. Pluteum insuper cum unda et corona inferioris plutei dimidia parte. Supra id pluteum columnae quarta parte minore altitudine sint quam inferiores, epistylia⁶⁾ et ornamenta earum columnarum quinta parte. Item si tertia episcaenos futura erit, mediani plutei summum sit dimidia parte, columnae summae medianarum minus altae sint quarta parte, epistylia cum coronis earum columnarum item habeant altitudinis quintam partem. Nec 7. tamen in omnibus theatris symmetriae ad omnes rationes et effectus possunt respondere, sed oportet⁷⁾ architectum animadvertere, quibus proportionibus necesse sit sequi symmetriam et quibus ad loci naturam aut magnitudinem operis temperari.

¹⁾ palmo pede. ²⁾ perspiciatur. ³⁾ quod. ⁴⁾ utrumque. ⁵⁾ interiores.
⁶⁾ epistillum. ⁷⁾ oportere.

- Sunt enim res quas et in pusillo et in magno theatro necesse est eadem magnitudine fieri propter usum, uti gradus diazomata pluteos itinera ascensus pulpita tribunalia et si qua alia intercurrent, ex quibus necessitas cogit discedere ab symmetria, ne impediatur usus. Non minus si qua exiguitas copiarum, id est marmoris, materiae reliquarumque rerum quae parantur, in opere defuerit¹⁾, paulum demere aut adicere, dum id ne nimium inprobe fiat sed cum sensu, non erit alienum; hoc autem erit, si architectus erit usu peritus, praeterea ingenio mobili sollertiaque non fuerit viduatus. Ipsae autem scaenae suas habent rationes explicitas ita uti mediae valvae ornatus habeant aulae regiae, dextra ac sinistra hospitalia, secundum autem spatia ad ornatus comparata, quae loca Graeci periactus dicunt ab eo quod machinae sunt in his locis versatiles trigonoe²⁾ habentes singulae³⁾ tres species ornationis, quae cum aut fabularum mutationes sunt futurae seu deorum adventus cum tonitribus repentinis, versentur⁴⁾ mutantque speciem ornationis in fronte. Secundum ea loca versurae sunt procurrentes, quae efficiunt una a foro, altera a peregre aditus in scaenam. Genera autem sunt scaenarum tria, unum quod dicitur tragicum, alterum comicum, tertium satyricum. Horum autem ornatus sunt inter se dissimili disparique ratione, quod tragicae deformantur columnis et fastigiis et signis reliquisque regalibus rebus, comicae autem aedificiorum privatorum et maenianorum habent speciem prospectusque fenestris dispositos imitatione communium aedificiorum [rationibus], satyricae vero ornantur arboribus speluncis montibus reliquisque agrestibus rebus in *τοπιωειδῆ*⁵⁾ speciem deformatis.
- VII. In Græcorum theatris non omnia iisdem rationibus sunt
1. facienda, quod primum in ima circinatione ut in Latino trigonorum III, in eo quadratorum trium anguli circinationis li-

---

¹⁾ defuerint. ²⁾ trigonos. ³⁾ insingula. ⁴⁾ ea versentur. ⁵⁾ intopeodi (correxerit Lorenzen).

neam tangunt, et cuius quadrati latus est proximum scaenae praeciditque curvaturam circinationis, ea regione designatur finitio proscaenii; et ab ea regione ad extremam circinationem curvaturae parallelus linea designatur, in qua constituitur frons scaenae, per centrumque orchestrae *a* proscaenii regione parallelus linea describitur et qua¹⁾ secat circinationis lineas dextra ac sinistra in cornibus hemicyclii centra signantur, et circino conlocato in dextro²⁾ ab intervallo sinistro circumagitur³⁾ ad proscaenii sinistram⁴⁾ partem; item centro conlocato in sinistro cornu ab intervallo dextro circumagitur ad proscaenii dextram partem. Ita tribus centrīs hac descriptione ampliorem habent 2. orchestram Græci et scaenam recessiorem minoreque latitudine pulpitum, quod logeon⁵⁾ appellant ideo quod *apud* eos tragici et comici actores in scaena peragunt, reliqui autem artifices suas per orchestram praestant actiones, itaque ex eo scaenici et thymelici Graece separatim nominantur. Eius logei⁶⁾ altitudo non minus debet esse pedum X, non plus duodecim. Gradationes scalarum inter cuneos et sedes contra quadratorum angulos dirigantur ad primam praecinctionem, a praecinctione inter eos iterum mediae dirigantur, et ad summam quotiens praecinguntur, altero tanto semper amplificantur.

Konstruktionen begynder med Orchestras Kreds. Denne deles i 12 Dele, eller, som Vitruv udtrykker sig, der indskrives i lige Afstand fra hinanden i det romerske Theater 4 ligesidede Triangler, i det græske 3 Kvadrater. I det romerske (Fig. 1) angiver den ene af Triangelsiderne (*AB*) Skuepladsens Bagvæg, scenae frons, og en dermed parallel Linie, trukken igennem Orchestras Centrum (*CD*) angiver Skuepladsens forreste Grænse. I det græske Theater (Fig. 2) bestemmes denne (finitio proscenii) af den ene Kvadratside (*ab*). Baggrundslinien angiver den skødesløse Forfatter ikke; men det er klart af Fremstillingen, at

1) quae. 2) dextra. 3) circumagatur. 4) dextram. 5) longion.
6) loci.

det maa være en med den nysnævnte Linie parallel Tangent til Cirklen (cd). Derved bliver, som Vitruv siger, Skuepladsen smallere, og Bagvæggen ligger længere tilbage end i det romerske Theater. Orchestra bliver større hos Grækerne; thi der havde det ikke tabt sin oprindelige Betydning; thymeliske Forestillinger opførtes stadig der, medens den hos Romerne tildels optoges af Senatorernes Pladser. Medens det romerske

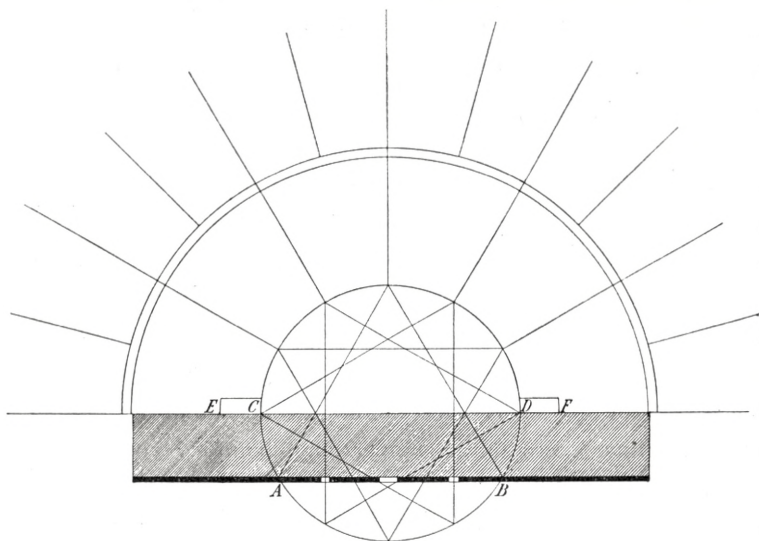

Fig. 1. Vitruvs romerske Theater.

Orchestra indtager nøjagtig Halvkredsen, overskrides denne af Grækerne, men af Hensyn til Skuepladsen modificeres den Del, som ligger nærmest ved denne, idet man fra Endepunkterne af Diametren cf enten forandrer Kredslinien til en Tangent, som det er sket i Athen, Piræus, Assos o. a. St., eller fortsætter Kredsen i en Linie, der ligger imellem Tangenten og Periferien, saa at Cirklen i Virkeligheden bliver til en Ellipse, hvilket er sket i Epidauros, Sikyon o. a. St. Denne Kurve bestemmer

Vitruv saaledes: med Diametren som Radius slaar han fra dens Endepunkter Buer til Prosceniet, *eg* og *fh*. Hans Konstruktion af Theatret efter 3 Centra (*i*, *f*, *e*) er tydelig nok, men den stemmer ikke ganske med Monumenterne. I Epidauros er saaledes Udvidelsen af Orchestra lidt større, og de to nye Kurvers Centra ligge andensteds, se Dörpf. Reisch, Das gr. Theater S. 171, Fig. 70.

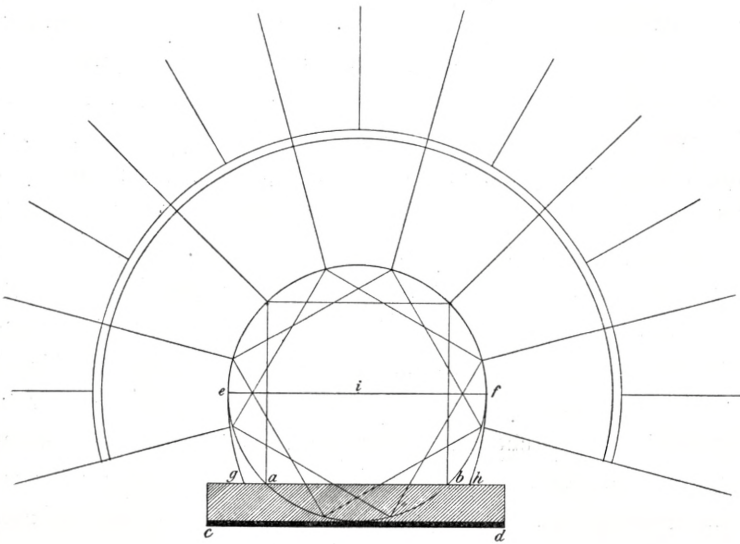

Fig. 2. Vitruvs græske Theater.

De indskrevne Trekanter og Firkanter angive ved deres Berøringspunkter med Cirklen Trapperne i Tilskuerpladserne og Dørene i Baggrundsvæggen (*scena*). I denne angiver Vitruv 5 Døre. Den midterste, der er særlig udsmykket, er den kongelige Dør, de to næste føre ind til Gæsteværelser (*hospitalia*). De to yderste Trekantspidser, *A* og *B*, træffe Gennemgangene ved Kulisserne (*versurae*, *περιακτοί*), hvorom vi høre, at den ene er bestemt for dem, der komme fra Forum, den

anden for dem, der komme fra Udlandet. Kulisserne ere trekantede Prismer, der kunne drejes; de have forskellig Dekoration, efter som det er en Tragedie, en Komædie eller et Satyrspil, der opføres. Ved det græske Theater siger Vitruv ikke, hvor Dørene skulle sættes; Firkanternes Hjørner kunne ikke bruges dertil; vi have ingen ansat paa Fig. 2.

Forfatteren foreskriver dernæst, at Tilskuerbænkenes Højde ikke maa være under $1\frac{1}{4}$ Fod og ikke over $1\frac{3}{8}$, deres Bredde ikke under 2 Fod og ikke over $2\frac{1}{2}$, samt at Taget over Søjlegangen, der omgiver den øverste Bænkerad, skal være i lige Højde med Skuepladsens Bagvæg. De romerske Theatre bestod nemlig ikke som de gamle græske af to særskilte Dele, Tilskuerpladsen og Skuepladsen, der adskiltes ved de ubedækkede Adgange til Orchestra (*πάρουδοι*), men dannede een sammenhængende Bygning, og Adgangen til Orchestra og de nederste Bænke foregik igennem hvælvede Korridorer under Tilskuerpladsen. Det er i dette Øjemed, at de nederste Bænkerader yderst paa begge Fløje afskæres lodret saa langt som $\frac{1}{6}$ af Orchestras Gennemsnit (til *E* og *F*); Bredden af denne Udskæring angives ikke.

Bagvæggenes Længde bestemmes i det romerske Theater til det dobbelte af Orchestras Gennemsnit. Ved det græske Theater angives den ikke, men da Tilskuerpladsen der gaar ud over Halvkredsen, kan den næppe blive saa lang, om den end maa have været længere, end det er angivet i Fig. 2¹⁾.

Skuepladsen, *pulpitum*, bemærker Vitruv, kalde Grækerne *λογεῖον*²⁾, d. e. Taleplads, og medens denne i det romerske Theater ikke maa være over 5 Fod hævet over Orchestra, hvilket, som vi ovenfor S. 473 have set, nogenlunde stemmer med Monumenterne, siges der med Hensyn til det græske Theater, at Højden ikke maa være under 10 og ikke over 12 Fod. Hvorfor? maa man vel spørge. Man har ingen Grund

¹⁾ Se f. Ex. Theatret i Priene, Mittheil. d. arch. Inst. Athen, 1898, Taf XI.

²⁾ Cf. Oversigt over Vidensk. Selsk. Forh. 1897, S. 267.

kunnet angive, og det synes ogsaa klart, at medens en Højde af 3 Fod, hvorved Skuepladsen kommer i Niveau med de forreste Tilskueres Øjne, ligesom i Nutidens Theatre, var naturlig, og en lidt større Højde, maaske endog henimod 5 Fod, kunde taales, naar Tilskuerpladsens Afstand fra Skuepladsen var stor, vilde en Højde af 10—12 Fod være aldeles urimelig¹⁾. Man antog altsaa, at der maatte foreligge en Misforstaaelse hos Vitruv. Men efter Udgravningen af Theatret i Epidauros kom Vitruv atter til Ære og Værdighed. Der var rigtignok ingen særlig Skueplads. Orchestra strækker sig lige hen til den Søjlestilling, der er sat foran Bagvæggen (Proscenium), men da det viser sig, at denne har haft en Højde af 3,53 Meter, d. e. 11 Fod, saa sagde man: Her have vi Vitruvs logeon; man har spillet ovenpaa Søjledekorationen, paa Taget af Prosceniet. At det ikke blot var Højden, der her var urimelig, men ogsaa Bredden og Længden, idet den antagne Plads har en Bredde af 3 Meter imod en Længde af 22, brød man sig ikke om; man havde jo Vitruvs Ord; hvordan Skuespillerne og Tilskuerne kom ud af det, maatte de selv om.

Sligt kunde en Mand som Dörpfeld naturligvis ikke gaa ind paa; han antog, ligesom andre før ham, at Vitruv havde begaaet en Fejl. Men da han ikke havde samme Syn paa Vitruv som nærværende Forfatter, var han ikke uden Betænkelighed ved denne Antagelse, og yderligere paavirket ved Recensenternes Angreb, søgte han en ny Løsning, hvorved Vitruv kunde reddes, uden at man behøvede at opgive den Sandhed, han selv havde bevist, at det ældre græske Theater ikke havde

---

¹⁾ Dette indrømmes selv af Bethe, der i Götting. gel. Anz. 1897, S. 709 udtaler: «Auch ich kann mir nicht denken, dass man für eine menandrische Komödie oder selbst eine chorlose Tragödie eine so schmale hohe Bühne erbaut hätte, da die Schwierigkeiten für die Schauspieler doch vielleicht grösser erscheinen als die Vortheile». Men det skal nu alligevel være saaledes, skønt han selv i Hermes 1898, S. 322 kommer med en lignende Falliterklæring og siger: «dass irgend ein noch ungeklärtes Geheimniss über die Einrichtung dieser hohen Bühne liegt».

haft nogen særskilt ophøjet Skueplads. Han antog, at det af Vitruv beskrevne «græske Theater» ikke var et saadant som Theatret i Epidauros, men en anden Typus, som fandtes i Lilleasien (ovenfor S. 468). I Termessos fandt han nemlig, at Skuepladsen laa 2,50 M., d. e. 8 græske Fod over Orchestra, i Sagalassos 2,77 M., d. e. $8\frac{4}{5}$ Fod, i Patara ligesom i Termessos 2,50 Meter, i Magnesia 2,30, d. e. $7\frac{4}{10}$ Fod¹⁾. Vi kunne endnu tilføje Ephesos²⁾, hvor Højden er 2,70, d. e. $8\frac{2}{3}$ Fod. I alle disse Tilfælde er Skuepladsens Højde over Orchestra større end det Maximum, Vitruv angiver for det romerske Theater, 5 Fod, men den er ogsaa mindre end det Maal, der sættes for det græske Theater, 10—12 Fod, saa at det slet ikke lykkes at bringe Vitruv i Overensstemmelse med disse Monumenter. Dertil kommer endnu, at, hvis jeg ikke fejler, hidrører denne større Højde ikke fra Bygningernes oprindelige Anlæg, men fra at Orchestra senere er blevet sænket, og det Maal, som det egentlig kommer an paa, er ikke Skuepladsens Højde over Orchestra, men over den nederste Bænkerad³⁾. Denne er i Termessos 1 M., d. e. $3\frac{1}{5}$ F., i Sagalassos 1,27, d. e. $4\frac{1}{16}$ F., i Ephesos 0,95, d. e. 3 Fod; ved de andre Theatre er dette Maal ikke angivet. Gaa vi ud herfra, nødes vi til at regne de lilleasiatiske Theatre til de romerske, thi Skuepladsens Højde er lavere end Vitruvs Maximum. Det var altsaa ganske rigtigt, naar Dörpfeld tidligere betragtede dem som Modifikationer af den romerske Typus, og det er urigtigt, naar han senere opstiller en ny, lilleasiatisk Typus.

Der er heller ikke i Skuespillets Historie noget, der kunde tyde paa et fra Lilleasien udgaaet Initiativ. Dörpfeld har ment at finde et Fingerpeg i Plutarchs Beretning (Pompeius c. 42,3)

¹⁾ Mittheil. d. arch. Instituts XXII, S. 443. For Tralles har Forfatteren kun et omtrentligt Maal, c. 3 Meter.

²⁾ Efter Jahreshefte des Oesterreich. archäol. Instituts II (1899), Beiblatt, S. 38.

³⁾ Som det ogsaa bemærkes af Dörpfeld, Mittheil. XXIII. S. 337.

om at Pompeius syntes saa godt om Theatret i Mitylene, at han tog en Tegning deraf for at udføre Mage til det i Rom, kun at hans Bygning skulde være større og prægtigere. Pompeius' berømte Theater, som blev indviet Aar 55 f. Chr., skulde nu efter Dörpfelds Mening være et græsk og ikke et romersk Theater. Og dette finder han stadfæstet ved Indskriften om Augusts Sæcularlege (Ephemer. epigraph. VIII, p. 933 v. 156), hvorefter man gav «*ludos Latinos in theatro ligneo, quod est ad Tiberim h(ora) II, Græcos thymelicos in theatro Pompeii h. III, Græcos asticos in circo Flaminio h. I*». Selv om vi vidste bedre Besked med disse forskellige Slags Skuespil, end Tilfældet er, vilde vi dog deraf intet kunne slutte om Theatrenes Indretning. Theatret i Mitylene kende vi ikke, og af Pompeius' Theater ere kun faa Murlevninger tilbage. Men vi finde det angivet paa den antike Plan af Rom, som man kalder den Capitolske. Af Planen kan man naturligvis ikke se, hvor høj Skuepladsen har været; men hvis dette, det første Stentheater i Rom, som vi maa antage, har været Prototypen for de senere romerske Theatre, vil det være tilladt at slutte tilbage fra dem, og ikke tillægge denne Skueplads nogen urimelig Højde. Det vigtigste og det mest synlige Karaktertræk, den lille Orchestra, har det til fælles med Vitruvs romerske Theater, og det maa altsaa regnes til disse, og ikke til de græske. Derfor kan Plutarch gerne have Ret i, at Tegningen oprindeligt hidrører fra en græsk Bygmester.

Vitruvs Angivelse af Skuepladsens Højde i det græske Theater lader sig altsaa ikke forsvare hverken ved den mærkværdige Antagelse, at Skuespillerne skulde have ageret ovenpaa Prosceniets Tag, eller ved Dörpfelds Hypothese om et lille-asiatisk Theater. Og det er ingen Afskriverfejl, her foreligger, men en Misforstaaelse af Forfatteren. Jeg har i en tidligere Afhandling (Scenica i Vid. Selsk. Oversigt 1897, S. 270) søgt at vise, hvorledes denne Misforstaaelse kunde opstaa. Vitruv kan have læst i sin Kilde (Varro) om et Proscenium, der var

10—12 Fod højt. Han har ikke forstaaet, at derved mentes Søjlestillingen foran Bagvæggen, men han har taget Ordet proscenium i den Betydning, det i Almindelighed havde i Rom, som Skuepladsen selv. Men hvilken end Grunden er, sikkert er det, at der her, som paa mange andre Steder hos Vitruv, er en grov Fejl, og det er ikke «Mangel paa Agtelse for antike Vidnesbyrd», naar man tilsidesætter ham for Monumenterne, men det er Mangel paa Kritik, naar man ikke gør det.

Notes conclusives sur le théâtre grec et les rapports de Vitruve à ce théâtre.

Par

J.-L. Ussing.

(Présenté à la séance du 20 octobre 1899.)

Résumé.

La question de l'arrangement du théâtre grec ancien semblait avoir été résolue définitivement par l'excellent ouvrage de MM. Dörpfeld et Reisch «*Das griechische Theater*». L'examen exact des monuments confirmait ce dont les lecteurs attentifs s'étaient déjà aperçus, savoir qu'il était impossible de séparer les acteurs du chœur dans l'ancienne tragédie grecque, et que c'était sur l'orchestre que les chefs-d'œuvre du 5e siècle ont été représentés. Les notices de Polluce et de Vitruve se rapportent à des temps postérieurs. Ce n'est qu'après Alexandre le Grand qu'on a retranché une partie de l'orchestre en y érigeant une tribune ou une scène élevée pour les acteurs, qui n'avaient plus besoin de la coopération des choristes. Dans le cours du temps — chez les Romains, dit-on, — la scène fut agrandie et l'orchestre réduit à la moitié du cercle. Chez les Romains, l'orchestre ainsi réduit était occupé surtout par les spectateurs de distinction, les sénateurs; chez les Grecs, où il conservait la plus grande partie de son étendue, il fut employé à des représentations non dramatiques (thyméliques) et, plus tard, même aux combats qu'on avait empruntés aux Romains, combats de bêtes féroces, de gladiateurs, et quelquefois à des naumachies. Alors il devint nécessaire d'éloigner les spectateurs du lieu de combat. On abaissait l'orchestre soit en creusant le sol, soit en retranchant les gradins les plus bas

des spectateurs. Ainsi la scène, qui ordinairement avait une hauteur d'environ un mètre, s'élevait plus encore au-dessus de l'orchestre, tandis que son rapport aux spectateurs restait le même.

Une étude plus détaillée des changements successivement opérés dans les édifices, a amené M. Dörpfeld à introduire un plus grand nombre d'époques. Leur chronologie est quelquefois peu certaine et nous n'en avons pas besoin ici; il nous suffit de tracer sommairement l'histoire du théâtre. Comme nous l'avons raconté, elle paraît conforme aux monuments et même aux indications de Vitruve, sauf pourtant en un seul point. En décrivant le théâtre ordinaire, il prescrit que la hauteur de la scène au-dessus de l'orchestre sera tout au plus de 5 pieds, c.-à-d. 1 mètre et demi; puis, passant au théâtre des Grecs, il dit que la hauteur de la scène (*logeon*) ne doit être ni inférieure à 10 pieds, ni supérieure à 12. D'après ce calcul, les spectateurs qui occupaient les premières places, verraient à peine la moitié des acteurs. Il va sans dire qu'un tel arrangement était impossible; ce doit être une faute commise par Vitruve. C'est ce qu'on était, je ne dis pas porté, mais forcé à admettre. Mais, depuis la découverte du théâtre d'Épidaure, on a cru pouvoir disculper Vitruve et avoir trouvé le modèle qu'il avait devant les yeux. La ressemblance, en effet, était très petite. Dans le théâtre d'Épidaure, l'orchestre forme un cercle entier. Pas la moindre partie n'en était retranchée pour en faire une scène; mais au delà de l'orchestre s'élevait le mur du fond, orné, comme c'était l'habitude, de colonnes, ou plutôt d'un rang de piliers à colonnes engagées entre lesquelles on enchâssait les cadres qui contenaient les décors. Entablement compris, ces colonnes avaient une hauteur de 3^m,53, ce qui répond à 10¹/₂ pieds grecs à peu près. La coïncidence avec les mesures de Vitruve était frappante. On concluait que les acteurs avaient joué sur le toit de la colonnade. Il en résulta une scène dont la profondeur n'était que 3 mètres, tandis que la longueur était 22, et l'élévation au-dessus des spectateurs 3^m,53. L'impossibilité d'une pareille scène était évidente pour quiconque y réfléchissait un peu, et M. Dörpfeld déclara qu'il y avait une faute dans Vitruve. Cependant M. Dörpfeld n'était pas sans scrupule, car il pensait encore que cet auteur était un architecte du temps d'Auguste,

et les critiques lui reprochaient son désaccord avec Vitruve. Enfin il croyait avoir trouvé un moyen de concilier Vitruve avec les monuments. Le théâtre grec décrit par Vitruve ne serait pas le théâtre ordinaire des temps hellénistiques, mais un théâtre d'un autre type qu'on trouve en Asie Mineure, et dont les principaux représentants sont les théâtres de Termessos et de Sagalassos (*Mittheilungen d. archäol. Instit. Athen.* 1897, p. 439 et suiv.). Il trouva qu'à Termessos le *logeon* était à 2^m,50 (8 pieds grecs) au-dessus de l'orchestre, à Sagalassos à 2^m,77 (8,8 pieds), à Patara, comme à Termessos, à Magnésie, à 2^m,30 (7,4 p.). Nous pouvons ajouter Éphèse¹⁾, où la hauteur est de 2^m,70 (8,5 p.). On voit que dans ces théâtres, la hauteur du *logeon* est plus grande que dans le théâtre romain, mais d'autre part, elle n'atteint jamais la mesure qui selon Vitruve serait le minimum pour le théâtre grec, de sorte qu'on ne peut pas dire qu'elle s'accorde avec Vitruve. Mais même en regardant de plus près, ces mesures sur lesquelles s'appuie M. Dörpfeld, ne prouvent rien. Car dans tous ces théâtres, si nous ne nous trompons pas, l'orchestre est abaissé d'au moins 1 mètre et demi, et, comme M. Dörpfeld l'avoue lui-même²⁾, il s'agit de la hauteur de la scène par rapport, non pas à l'orchestre, mais au premier banc des spectateurs. Or, à Termessos, celle-ci est de 1 mètre (3,5 p.), à Sagalassos 1,27 = 4,06 p., à Éphèse 0,95 = 3 p.³⁾, c'est-à-dire que nous avons justement la mesure que Vitruve indique pour le théâtre romain, et qui paraît avoir été l'ordinaire aussi pour les théâtres grecs du temps hellénistique. Quelquefois cette scène, qui d'abord retranchait une petite partie de l'orchestre — les ruines le montrent — a été poussée plus en avant, et occupait une plus grande partie du cercle, mais on ne l'a pas rehaussée. C'est l'orchestre qu'on a rabaisé, quand on voulait l'employer à des combats sanglants.

Nous ne voyons donc nulle part un type de théâtre appartenant particulièrement à l'Asie Mineure. La littérature non plus n'a conservé aucune trace d'une initiative de ce genre prise par les Asiatiques. M. Dörpfeld a cru en trouver une

¹⁾ *Jahreshefte des Oesterreich. archäol. Instituts* II (1899), Beiblatt, p. 38.

²⁾ *Mittheilungen d. arch. Inst.*, Athènes 1898, p. 327.

³⁾ Dans les autres théâtres, cette mesure n'est pas indiquée.

dans le récit où, selon Plutarque, Pompée, visitant Mitylène, fut tellement enchanté de la beauté du théâtre de cette ville qu'il résolut d'en bâtir à Rome un pareil, mais plus grand et plus magnifique. Le célèbre théâtre de Pompée serait donc un théâtre grec asiatique. M. Dörpfeld trouve ce fait confirmé par l'inscription concernant les jeux séculaires d'Auguste (*Ephemer. epigraph.* VIII, p. 933, v. 156), où nous lisons qu'on donnait des jeux thyméliques grecs dans ce théâtre. Mais nous savons trop peu de ces jeux pour en tirer une telle conclusion. Nous ne connaissons rien du théâtre de Mitylène, et du théâtre de Pompée il ne reste que quelques murailles informes. Mais nous avons l'ichnographie de ce théâtre dans le plan de l'ancienne Rome, conservé au Capitole. Nous y voyons que l'orchestre occupait justement la moitié du cercle. Par conséquent ce théâtre était dessiné selon le système romain et non selon celui des Grecs.

On a demandé comment il était possible que Vitruve ait commis une telle faute. Comme si on ne lui avait pas trouvé nombre de fautes! Ce devait être assez d'avoir signalé l'erreur, même si on ne pouvait pas en indiquer l'origine. Mais il paraît qu'ici on peut aussi deviner la source de l'erreur (voir mon article «*Scenica*» dans ce même *Bulletin* 1897, p. 278 et suiv.). Si en parlant du théâtre grec Vitruve a eu en vue un théâtre comme celui d'Épidaure, il s'est trompé en demandant pour le *logeon* une hauteur de 10 à 12 pieds, car il n'y a point de *logeon*. La mesure indiquée est celle de la colonnade qui formait le fond du théâtre. Celle-ci était appelée par les Grecs *προσκήριον* parce qu'elle était érigée devant la *σκηνή*, c.-à-d. le bâtiment qui contenait le vestiaire et le foyer des acteurs (v. l'inscription du théâtre d'Oropos). Mais, chez les Romains, le mot *proscenium* signifiait ordinairement ce que nous appelons la scène, ce que Vitruve appelle *pulpitum* dans le théâtre romain et, dans le théâtre des Grecs, *λογεῖον*. La source où il a puisé employait le mot *proscenium* dans le sens primitif, tandis que lui-même il l'emploie dans le sens des Romains. Chez un auteur comme Vitruve un tel malentendu ne doit pas étonner.

Mais si M. Dörpfeld n'a pas réussi dans son essai de justifier Vitruve, son grand mérite, d'avoir fixé par des documents authentiques la forme et l'arrangement de l'ancien

théâtre grec, restera toujours incontestable, et il est vraiment surprenant qu'un savant allemand (M. Bethe dans le *Hermes* 1898, p. 313) a pu prononcer d'un air de triomphe «que désormais la question du développement du théâtre est entrée dans une phase nouvelle, puisque M. Dörpfeld a abandonné un point d'appui de sa position». M. Dörpfeld n'a rien abandonné, comme il l'a montré lui-même dans les *Mittheilungen*, 1898, p. 326 et suiv. Sa position est toujours la même et aussi forte qu'auparavant. Les invectives de M. Bethe sont hors d'état de nous décontenancer. Il n'y a pas «manque de respect pour les témoignages antiques» à croire les monuments conservés de l'antiquité, de préférence à un auteur comme Vitruve, mais c'est un manque de critique de ne pas le faire.
